

Santykis su emigracija Vinco Kudirkos ir Juozo Tumo-Vaižganto publicistikoje

Attitudes towards Emigration in Vincas Kudirka's and Juozas Tumas-Vaižgantas's Journalism

GITANA VANAGAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

gtnvanagaite@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6985-4413>

Santrauka: Masinė emigracija į Ameriką prasidėjo paskutiniais XIX a. dešimtmečiais. Skaičiuojama, kad iki I pasaulinio karo iš Lietuvos išvyko apie 500 tūkstančių žmonių. To meto Lietuvos inteligentai emigraciją suvokė kaip problemą. Straipsnyje nagrinėjamas dviejų iškiliausių XIX a. pabaigos inteligentų, turėjusių lemiamą įtaką formuojant tautinę ir pilietinę savivoką, – Vinco Kudirkos ir Juozo Tumo-Vaižganto – publicistikoje išsakytas požiūris į emigraciją, jos keliamus pavojus atskiram individui ir visai šaliai. Aptariama, kokias emigracijos temas ir problemas ryškina Kudirka ir Vaižgantas, kuo yra panašus jų santykis su emigracijos reiškiniu ir kuo skiriasi. Remiantis kognityvinės lingvistikos prielaida, kad bet kokio tipo diskursas atspindi kalbines, socialines, ideologines ir psichologines autorius nuostatas, straipsnyje per Kudirkos ir Vaižganto publicistikos kalbą atskleidžiamas jų mąstymo, pasaulio suvokimo savitumas. Daroma išvada, kad Kudirkos ir Vaižganto publicistikoje fiksuoti vertybiniai santykio su emigracija skirtumai yra sąlygoti skirtingo autorių pasaulėvaizdžio.

Raktažodžiai: XIX a. pabaiga, emigracija, publicistika, pasaulėvaizdis, Vincas Kudirka, Juozas Tumas-Vaižgantas.

Abstract: Mass emigration to the United States of America began in the last decades of the 19th century. It has been estimated that about 500 thousand people left Lithuania before WWI. Lithuanian elite of that time perceived emigration as a problem. The article examines the views on emigration and its dangers for the individual and the country, as expressed in the articles of two of the most prominent intellectuals of the late 19th century who had a decisive influence on the formation of the national and civic consciousness, Vincas Kudirka and Juozas Tumas-Vaižgantas. It discusses the themes and problems of emigration highlighted by Kudirka and Vaižgantas, as well as similarities and differences in their attitudes

towards emigration. Using the premise of cognitive linguistics that any type of discourse reflects the linguistic, social, ideological, and psychological attitudes of the author, the article shows that the language of Kudirka's and Vaižgantas's journalism is inseparable from their thinking and imagination, because language, as it exists in human consciousness, reveals the specificity of reasoning and the way of understanding the world. It concludes that the opposed worldviews of Kudirka and Vaižgantas determined the differences of the value-based attitude towards emigration manifested in their articles.

Keywords: late 19th century, emigration, journalism, worldview, Vincas Kudirka, Juozas Tumas-Vaižgantas.

XIX a. pabaigos masinės emigracijos priežastys

Paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais Lietuvoje prasidėjusi masinė emigracija gana detalai aptarta istorikų, sociologų ir kultūros antropologų. Kone visi tyrėjai išskiria tris emigraciją paskatinusius veiksnius: ekonominį, politinį ir moralinį, o ypač gausiai gyventojai emigravo 1868–1914 m., kuomet iš Lietuvos, pasak Stasio Vaitiekūno (2009: 283), išvažiavo beveik ketvirtadalis tautos. 1868 metus, kaip masinės emigracijos pradžią, dar 1899 m. rašytoje istorinėje apybraižoje *Lietuviai Amerikoje* nurodo ir rašytojas, kunigas, visuomenės veikėjas Jonas Žilius-Jonila (1899: 12). Žilius, remdamasis Simono Daukanto *Būdu senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, teigia, kad „[Y]ra vienog ženklai, kad lietuviai tą szalį jau ir pirmiaus buvo pasiekę. Rasztai parodo, kad da apie 1688 m. buriai lietuvių emigravo į Naująjį Svietą“ (1899: 12), vis dėlto ir jis, ir dauguma jau vėliau emigraciją tyrusių autorių siūlo jos apraiškas iki 1868 m. laikyti pavieniais atvejais, nors tam tikrų masinių bandymų išvažiuoti iš Lietuvos būta ir anuomet. Vienas tokių susijęs su 1850 m. kilusiu badu: tuomet, po visą Lietuvą pasklidus žinioms apie „gerą Amerikoj buvį, daugelis baduojanczių buvo pakilę į ten eiti, bet prusų valdžia iszėjusius net isz Hamburgo grąžino atgal“ (Žilius 1899: 13). 1831 ir 1863 m. sukilimai ir juos sekusios represijos didesnės emigracijos taip pat nepaskatino, nors kai kurie sukilimuose dalyvavę žmonės buvo priversti išvykti iš Lietuvos.

Emigracijos masiškumui lemiamą įtaką turėjo baudžiavos ir juridinės valstiečių priklausomybės nuo dvarininkų panaikinimas, suteikęs asmens laisvę „pusei Lietuvos gyventojų“. O „laisvė sudarė sąlygas geografiniam ir socialiniam mobilumui, [...] atvėrė daug platesnes galimybes ekonominei veiklai, švietimui, kultūrinei raiškai, didesniai išlaisvintų valstiečių sąmoningumui“ (Medišaus-

kienė 2011: 30–31). Taip, Žilias-Jonilos žodžiais, emigracijos instinktas, pirmiausia išryškėjęs Vakarų Europoje, Lietuvoje susitiko

su trimis labai emigracijai prielankiomis aplinkybėmis: lenkmečiu ir tuoj po jam atliuosavimu valscionių nuo baudžios ir dviem badmečiais – 1867 ir 1868, szlapmečiu ir sausmečiu. Lenkmetis lietuviszkajai iszeivystei parodė kelią, atliuosavimas nuo baudžios tą kelią palengvino, o badmečiai Lietuvoj prie emigracijos lietuvius pakurstė (1899: 6).

Paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais Lietuvoje išaugusi emigracija nebuvo specifinis lietuviškas fenomenas, ji matytina kaip XIX a. antroje pusėje Europoje prasidėjusios masinės transatlantinės migracijos sudedamoji dalis, nes laiko tarpsnis nuo XIX a. vidurio iki Didžiosios depresijos 1930 m. pasižymi ypač intensyviu gyventojų judėjimu. Paskaičiuota, kad tuo metu savo gimtuosius kraštus paliko apie 60 milijonų europiečių ir 10 milijonų Azijos gyventojų (Moya 1998: 13). Migracijos tyrėjai nurodo, kad XIX a. viduryje žmonės migravo ne vien dėl ekonominių priežasčių, t. y. ne tik ieškodami geriau mokamo darbo ar bandydami susikurti geresnį gyvenimą, to meto migracijos mastui įtaką darė mokslo ir technikos pasiekimai, kurie sparčiai veržėsi į kasdienį gyvenimą, keitė jo pobūdį, greitino susisiekimą ir komunikaciją, keitimąsi informacija ir žiniomis. Mokslas ir technika, kurie XIX a. ėmė jungtis į bendrą sistemą, keitė žmonių mąstymą ir pasaulėvaizdį, santykį su aplinka, kurstė vaizduotę ir augino geresnio gyvenimo lūkesčius. Industrializacija, transporto modernizacija, burlaivius pakeitę garlaiviai, o šiuos – daugiaaukščiai laiviniai, garantavę greitesnes, saugesnes ir pigesnes keliones ir galėję pervežti daugiau keleivių, lengvino ir skatino mobilumą. Be to, didėjant ir modernėjant laivams, migrantai pradėti vertinti kaip kroviniai, galintys užpildyti laivus, vykstančius į Šiaurės Ameriką pargabenti medienos, tabako ir medvilnės (žr. Hansen 1951: 173–198).

Įvairius migracijos aspektus apibendrinę tyrėjai, paneigdami išankstines nuostatas apie tai, kad migruodavo tik skurdžiausiai gyvenusieji, teigia, kad, atvirkščiai, dažnai migraciją rinkdavosi ir geriau ekonomiškai gyvenę, raštingi, drąsesni ir apskresni, o gal ir turėję polinkį į avantiūras¹. Vaitekūno atliktas

1 Pavyzdžiui, Moya, tyrinėjęs Ispanijos emigraciją, akcentuoja, kad iš skurdžiausių Ispanijos regionų, kur gyveno apie 22 proc. visų šalies gyventojų, migracija buvo mažiausia, sudariusi tik apie 3 proc., o iš turtingesnių regionų, kuriuose gyveno tik apie 5 proc. gyventojų, daug gausesnė – 25–51 proc. (Moya 1998: 26–27).

tyrimas apie Lietuvos gyventojų skaičiaus kaitą ir emigraciją patvirtina teiginius apie migracijos ir didesnio išsilavinimo koreliaciją, nes iš Lietuvos XIX a. pabaigoje emigruodavo

daug pasiturinčiųjų ir turtingų ūkininkų vaikų, kurie bėgo, vengdami tarnybos carinėje kariuomenėje, arba vyko užsidirbti pinigų, kad, grįžę Lietuvon, galėtų savarankiškai ūkininkauti, nes Lietuvoje, ypač Suvalkijoje, kad žemės sklypai nesiskaldytų, tėvas žemę palikdavo paprastai vyresniajam sūnui (Vaitekūnas 1973: 52).

Tiesa, didžiausią emigrantų grupę vis dėlto sudarė „bežemiai valstiečiai ir darbininkai, neturintieji jokios rimtesnės specialybės“ (Vaitekūnas 1973: 52). Anksčiausiai iš Lietuvos emigruoti pradėjo štetluose gyvenę raštingi amatininkai ir prekybininkai žydai, o ne lietuviai valstiečiai. Žydų išeivių XIX a. pabaigoje buvo apie 60 proc., nors jie sudarė tik apie penktąją dalį (12 proc.) visų Lietuvos gyventojų (Vaitekūnas 2006: 287). O pirmieji lietuviai, pradėję emigruoti iš Lietuvos, buvo suvalkiečiai (Vaitekūnas 2006: 288), t. y. tie, kurie dar 1807-aisiais, kaip priklausę Prūsijai, vėliau Varšuvos kunigaikštystei, buvo paleisti iš baudžiamos, taigi net keliasdešimčia metų aplenkė likusią Lietuvos dalį. Dėl anksčiau suteiktų laisvių ir palankesnių ekonominių bei kultūrinių sąlygų Suvalkijos regionas davė daugiausiai iš valstiečių kilusių inteligentų, be to, pasižymėjo moderniu gyvenimo būdu. Dailės istorikė Gražina Martinaitienė, tyrinėjusi dailės raidą Vilkaviškio vyskupijoje, yra atkreipusi dėmesį, kad išsivysčiusios pramonės kraštų artumas lėmė, kad suvalkiečiai anksčiau nei kiti Lietuvos gyventojai buvo paveikti masinės produkcijos ir labiau mėgo „naujoviškus“, „fabričnus“ daiktus (Martinaitienė 1997: 40–41).

Pasaulinę XIX a. antrosios pusės emigraciją paskatino ir didėjantis gyventojų skaičius bei gerėjantis išsimokslinimas. To meto Lietuvoje sąlygos gyventojų skaičiaus augimui nebuvo palankios: ypač daug gyvybių nusinešė 1812 m. Prancūzijos-Rusijos karas ir 1831, 1863 m. sukilimai bei juos sekusios represijos. Remiantis 1897 m. vykusio gyventojų surašymo duomenimis, lietuviškose Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijose (be Seinų apskrities) gyveno 2,61 mln. gyventojų, o 1914 m. – jau 3,22 mln. (Vaitekūnas 2006: 86). Vadinas, nepaisant didėjančių emigracijos srautų, kasmet gyventojų padaugėdavo vidutiniškai 35 tūkstančiais. To paties surašymo duomenimis, Lietuvoje raštingais save laikė 54 proc. gyventojų (Latvijoje 80 proc., o Estijoje – 91,2 proc., Rusijoje – 30 proc.).

Sunku pasakyti, kiek iš raštingais save laikusiųjų gebėjo skaityti iš pradžių nelegalią, o nuo 1904 m. jau legalią ir sparčiai augusią lietuvišką spaudą, vis tik spaudoje svarstyti emigracijos klausimai ne tik plėtė geografijos žinias, bet ir maitino vaizduotę.

Statistiniai duomenys rodo, kad dviem paskutiniais XIX a. dešimtmečiais iš Lietuvos kasmet emigruodavo beveik po 10 000 gyventojų, o XX a. pradžioje – ir po 20 000. Migracijos nestabdė ir tai, kad iki 1905 m. ji oficialiai buvo draudžiama. Tokie mastai gąsdino amžių sankirtos Lietuvos kultūrininkus. Prieš emigraciją yra pasisakę Jonas Mačiulis-Maironis, Vincas Kudirka, Šatrijos Ragana, Juozas Tumas-Vaižgantas, Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis ir kt. Kone visi to meto laikraščiai yra spausdinę straipsnių apie emigraciją.

Emigracijos tema *Varpo* ir *Tėvynės sargo* laikraščiuose

Vincas Kudirka specialiai emigracijai yra skyręs du straipsnius. Tačiau *Varpe* ir kaip jo priedas leistame Ūkininko (*Ukininkas*) laikraštyje, „paskirtame reikalingams ukininkų“, apie emigraciją rašė ir daugiau autorių: Juozas Adomaitis-Šernas, Antanas Milukas, Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, Juozas Bagdonas, Andrius Bulota, Gabrielė Petkevičiatė-Bitė. Juozas Tumas-Vaižgantas emigracijos tema yra rašęs kiek daugiau nei Kudirka. Be jo, *Tėvynės sarge* ir Vaižganto sumanytame ir redaguotame „apšviestiesniųjų lietuvių“ laikraštyje *Žinyčia* šią problemą aptarinėjo Antanas Alekna, Kazimieras Pakalniškis, Juozapas Bikinas, yra neišaiškintais pseudonimais pasirašytų straipsnių (Diemedis, X.). Minėti autoriai emigracijos, arba, pagal to meto vartoseną, išėivystės problemą matė ir vertino kaip daugelio susijusių priežasčių pasekmę. Pagrindine priežastimi vis dėlto laikytas menkas lietuvių ūkininkų ekonominis pajėgumas, palyginti kad ir su kaimyninėmis šalimis, nes „bernai ir mergos bureis traukia į Prusus ar į Kursą ant darbo“ (Dėdė Antanazas [Pakalniškis K.] 1899: 5), kur ūkininkai išgalėjo samdiniams mokėti kone dvigubai didesnę užmokestį. Dažnoje *Varpo* ir *Tėvynės sargo* publikacijoje brėžiama aiški paralelė tarp Lietuvoje vykdytos rusinimo politikos, „politišk[o] mūsų krašto prispaudim[o]“, atvedusios prie „medegiškos ir doriškos bankrutystės“ (Dumbrė [Bikinas] 1901: 46, 48), ir menkų ūkio resursų. Pasak Bikino, Dzidoriaus Dumbrės slapyvardžiu *Žinyčioje* publikavusio išsamų apžvalginį rašinį apie emigracijos priežastis, nelikus tautiškos knygos ir

laikraščio, „žemdirbystė, pirmasis, pamatinis šaltinis mūsų gerovės, ir pasiliko primitiviškame padėjime“, nes niekas „neišmokė, kaip su ana elgtis“ (Dumbrė [Bikinas] 1901: 46). Menki ūkio pajėgumai dažnoje publikacijoje aiškinti ūkininkų neišprusimu, negalėjimu susipažinti su naujais ūkininkavimo būdais ar gauti kreditų ūkiui pagerinti. Gana detaliai menkos ekonominės šalies ūkininkų galimybės aptartos Pakalniškio straipsnyje „Mūsų iszeivystė ir ekonomiskas ūkininkų buvis“ 1899 metų *Tėvynės sarge*. Autorius, straipsnį pasirašęs Dėdės Antanazo slapyvardžiu, palyginęs, kiek išgali samdiniam sumokėti lietuviai ir kiek moka čia pat perėjus „Prusų arba Kurszo rubežių“, apibendrina, kad tik „*pagerinus ukę* [išskirta mano – GV] tegalima gyventi“, o ūkio pagerinimas įmanomas tik per ūkininkų apšvietą, kuri, deja, yra visai valdžios ribojama:

„Todėl tamę mūsų ūkininkus reikia *apszviesti* [išskirta autoriaus – GV]. Bet kas mūsų ūkininkų apszvies, kad mūsų spauda uždrausta, izskaloje „politika“, visokie vieszi skaitymai ir pasisznėkėjimai – uždrausti, kaip baisiausi persirengimai priesz „carą, valdžią ir tėvynę“. O juk negana dar ūkininką apszviesti, kad tikt pagerinus ukę tegali gyventi, bet prie ukės pagerinimo reikia dar kitko, reikia ūkininkui *padėti savo ukę pagerinti* [išskirta autoriaus – GV]. O kaip? Suteikiant ūkininkui pigų kreditą (piningų pasiskolijimą), leidžiant įtaisyti visokias ūkininkų draugystes, sindykatus ir tt. bet vėl kas mums tą leis? Žandaras arbo jo brolis urėdninkas tuojaus dasiprotėtų, kad czia yra taisomos kokios ten pinklės priesz „carą, valdžią ir tėvynę“ (Dėdė Antanazas [Pakalniškis K.] 1899: 5).

Panašios mintys plėtojamos ir kitų autorių rašiniuose, kuriuose siekiama apžvelgti susidariusią emigracijos situaciją.

Nemažoje dalyje *Varpo* ir *Tėvynės sargo* publikacijų ryški pastanga suprasti, kas paskatino žmones emigruoti, o ne tik kritikuoti ar net smerkti tokį jų pasirinkimą. Šiuo požiūriu išsiskiria *Žinyčioje* spausdintas Bikino straipsnis „Priežastis Lietuvių išzeivystės“. Bikinas emigracijoje mato nemažai vertingų dalykų, nors „išzeivystę visi pripažįsta už blėdingą bendrijai ir viešpatystei“. Jo supratimu, emigraciją pasirinkę žmonės atlieka kone švietėjišką misiją, nes, svetur pažinę laisvą mintį, jie įgauna drąsos kitaip įsivaizduoti ateitį, todėl gali tapti atsvara tam „nupuolimui“, kuris atsirado dėl to, kad „rėdas, neprileizdamas vietinių inteligentų rupintis apie tautiečių gerovę“, „neturėdamas jokio išmanymo apie globojamųjų papročius“, viską prisiėmė ant savęs:

Smulkios mūsų ukės nuo išėivystės nedaug tekenčia, o šimtai tūkstančių sanbrolių atspūčia liuosėniu oru, pramerkia savo akis; išėivystė dapildo tą, ką mums paveržė rėdas, atimdamas spaudą: apšviečia, apšveičia, žingėidystę užganėdina, tautišką susipratimą auklėja. Išėiviai per susinėšimą su likusiaisiais, per atsilankymus paveda į mūsų visuomenę tas idėjas, kurias skelbti tėvynainiams rėdas neleidžia (Dumbrė [Bikinas] 1901: 49).

Teminiai ir emociniai Kudirkos ir Vaižganto požiūrio į emigraciją panašumai ir skirtumai

Lietuvių literatūros moksle beveik nėra plačiau rašyta apie Kudirkos ir Vaižganto požiūrį į XIX a. pabaigoje ypač išaugusią emigraciją. Daugiausiai, nors gana fragmentiškai, analizuota atskira knygele 1912 m. išleista Vaižganto apybraiža *Ten gera, kur mūsų nėra arba neapleiskime Tėvynės!* Tiesa, ją yra aptarę beveik vien tik istorikai: epizodiškai straipsnyje „Juozas Tumas-Vaižgantas – gyvenimo kritikas“ ją mini Vincas Trumpa (1971: 83–85), o išsamiausią apybraižos analizę yra pateikusi istorikė Daiva Dapkutė (2020). Šikart Kudirkos ir Vaižganto publicistinių emigracijai skirtų straipsnių gretinimas pasirinktas dėl šių atgimimo veikėjų švietėjiškoms intencijomis grįsto mąstymo ir jo poveikio skaitytojams. Kaip pagrindiniai laikraščių *Varpas* ir *Tėvynės sargas* steigėjai ir šių laikraščių ideologijos formuotojai, jie buvo vieni svarbiausių kuriant ir formuojant tautinę ir pilietinę lietuvių savivoką. Švietėjiškos intencijos, sudarančios ir emigracijai skirtų Kudirkos ir Vaižganto straipsnių pagrindą, rodo skirtingą autorių pasaulėvaizdį, kuris atsispindi straipsnių kalba perteikiamose jų pozicijose emigracijos ir ją pasirinkusių žmonių atžvilgiu.

Kudirkos ir Vaižganto straipsniai iš emigracijos problemai skirtų rašinių kokiais nors naujais, kitų neaptartais požiūriais ar aspektais neišsiskiria. Vis dėlto jų rašiniuose, palyginti su kitų, itin ryški švietėjiška intencija. Savo rašiniuose jie rūpinosi skaitytojams pateikti kuo daugiau žinių apie tolimą ir komplikuo-tą kelionę, aiškindami, kur ir kaip nusipirkti bilietus, kaip nepakliūti į apgauti galinčių agentų rankas, o užsimindami apie įsidarbinimo Amerikoje galimybes, stengėsi atkreipti dėmesį į susikalbėjimo, profesinių ir darbo įpročių skirtumus. Pasitelkę konkrečius pavyzdžius, abu rūpinosi suformuoti skaitytojams elementarius kritinio mąstymo elementus, kad šie nesusiviliotų nepagrįstais pažadais, stengėsi pateikti logiškų argumentų, kodėl nėra taip lengva, kaip bando įteigti

agentai ar laiškuose pasakoja pažįstami, susikrauti turtus Amerikoje. Vaižgantui ypač rūpėjo nutautėjimo pavojus, apie kurį Kudirka visiškai neužsimena.

Abu Kudirkos straipsniai rašyti 1890 m. Pirmasis „Liaukimės bėgę į Ameriką“ buvo spausdinamas per tris *Ukinįko* numerius (4, 5 ir 6), pats Kudirka pagal to meto vartoseną jį vadino rašteliu. Kita, daug mažesnės apimties, agitacinio pobūdžio refleksija, nukreipta prieš emigraciją į Braziliją, publikuota tų pačių metų 9-ojo *Varpo* numerio skiltyje „Tevyniszki varpai“, į kurią rašydavo tik Kudirka, dažnai savo publicistines reakcijas pasirašydavęs slapyvardžiu Q. D. ir K. Minėtos agitacinio pobūdžio refleksijos temos įvardijamos kaip „Brazilijomanija tarp mus žmonėlių. Ką daryt, idant ją apmalšiti. Nusprendimas panevėžiecių“ (Q. D. ir K. [Kudirka] 1890: 136).

Pagrindinis straipsniu „Liaukimės bėgę į Ameriką“ Kudirkos keliamas klausimas yra „ko tie žmonės bėga į Ameriką, palikę savo gimines ir pažįstamus, nesigailėdami savo kraszto, kur užgimė ir užaugo“? (v. k. [Kudirka] 1890: 49). Kadangi, Kudirkos supratimu, „pamatine priežaszczia bėgimo į Ameriką“ yra laimės ieškojimas, o šioji suprantama kaip pinigų rinkimas ir turtų krovimas, tai ta priežastis anaip tol neišteisina „mūsų žmones, lietuvius, apleidžiancius tėvynę“. Laimę siedamas tik su materialine gyvenimo puse, Kudirka yra nuosekliai griežtas. Formuodamas emigracijos priežasčių, skatinančių „prastą darbinįką“ išvykti, vaiždinį, jis neatsižvelgia į tų žmonių emocijas ar vertybines nuostatas. Todėl šiame Kudirkos straipsnyje itin ryški kategoriška nuostata, gyvenimą prilyginanti abstrakcijai, kurioje eliminuota gyva, nuolat besikeičianti, dažnai prieštaringa gyvenimo realybė. Leksinėse ir sintaksinėse kalbos formose fiksuotas išankstinis žinojimas, kaip žmogus turi elgtis, išduoda jų autoriaus racionalių santykiu su pasauliu grįstą pasaulėvaizdį, didžiausią dėmesį kreipiantį į išorines elgesio priežastis:

Žmogus priverstas būna jieskoti laimės kur kitur, jaigu jos visai neranda savo tėvynėje ir vieton laimės turi kęsti nelaimę. Taje nelaimė, kuri priverczia prastą darbinįką žmogų apleisti savo tėvus, savo prigimtą lizdą, gali buti tiktai netekimas duonos, netekimas uždarbio, vienu žodžiu, badas (Ten pat, 50).

Emigracijos problemą svarstančių publikacijų kontekste bėgimą „isz liuoso noro“ į Ameriką matydamas tik kaip ieškojimą duonos ir turtų, Kudirka supaprastina šį reiškinį ir netgi iškreipia jo vaiždinį. Jo nuomone, bėgimas į Ameriką gali būti pateisinamas tik tuomet, jei žmonės bėga nuo „vaisko ar kalinio“ ir dar

jei bėga apšviesti žmonės, „kurie gerai žino, dėlko bėga į Ameriką, ir kurie niekur sviete ne pradings“ (Ten pat, 49). Remiantis tokiu racionalia logika grįstu Kudirkos mąstymu, darytina logiška išvada, kad „iš liuosos valios“ bėga „tik ar išdykėliai, ar kvaili, ar tinginiai“, o „da ypač, kad neretai bėga tokie, kurie turi lauką, namus ir juos parduoda, idant išsprūsti į užmarias“. Ir nors šie Kudirkos argumentai įsikomponuoja į XIX a. pabaigos masinę migraciją tyrusių mokslininkų išvadas, kad migruodavo ne tik skurdžiai, bet ir geriau ekonomiškai gyvenę, raštingi, apsuksesni, o gal ir linkę į avantiūras, tačiau Kudirka, viską vertindamas pagal racionalią logiką, kuri linkusi kurti apibendrintą abstraktų vaizdinį, eliminuoja ypač svarbų šių drąsesnių ir apsuksesnių emigrantų paskatos išvykti aspektą – vaizduotę, smalsumą, norą pamatyti šviesesnę ir platesnę pasaulį, taip susiaurindamas lietuviškąją emigraciją skatinusių priežasčių ratą. Kadangi Kudirka noro užsidirbti nelaiiko pakankama paskata emigracijai ir, kaip sakoma straipsnyje „Liaukimės bėgę į Ameriką“, „negirdėt, kad mirtų iš bado žmonės Lietuvoje“, pasitelkia daug įvairių argumentų, kad skurdžiau gyvenantys ir politinių ar kriminalinių grėsmių nejaučiantys mažaraščiai būtų atgrasyti nuo noro bėgti į Ameriką. Atgrasymo argumentai, turintys aiškia švietėjišką funkciją, dėstomi pasitelkus įvairiuose užsienio laikraščiuose skaitytą informaciją, pvz., Kudirka pateikia nemažai detalių iš kažkur skaityto straipsnio apie agentų apgavystes Galicijoje, pasakoja apie perpardavinėtojus, kurie dvigubai brangiau parduoda bilietus į laivus, plaukiančius į Ameriką, daug dėmesio skiria iš Amerikos gautiems laiškam, kurie dėl atsiųstų kelių dolerių gundydavo žmones emigruoti. Koneveikia agentus žydus, kurie visokiais „budais prigaudinėja tamsius žmones“ (Ten pat, p. 66).

Panašios mintys išsakomos ir „Tevyniszkuose varpuose“ spausdintoje trumpoje agitacinio pobūdžio refleksijoje apie emigraciją į Braziliją:

„Brazilija“ – tai pirmas ir paskutinis žodis, kuriuomi pradeda ir baigia mus kaimų žmonėlių darbą, valgį, atilsį ir maldą. Bernukai ir merginos, apkvaitę nuo mislies apie Braziliją, šnabžda tarp savęs kampuose, tariasi ir rodavojasi lyg garniai rudens laike, kada ir kaip išlėkti į tą laimės šalį, ir laukia tos valandos lyg išsiluosavimo iš sunkaus kalinio (Q. D. ir K. [Vincas Kudirka] 1890: 137).

Šioje refleksijoje Kudirka ypač kritiškai atsiliepia apie neišsilavinusio žmogaus patiklumą, negebėjimą atskirti apgavysčių nuo tiesos, laikydamas jas kone pagrindine masinio išvykimo iš Lietuvos priežastimi:

Aš pats sugriebiau kaime atsišaukimą agentų, surašytą vokiškai, kurį perskaičius štai, rodos, ir lėktum į Braziliją – taip ten viskas išgirta, toks ten rojus. N’išmanėliai žmonės tiki tiems žodžiams, ypač kad iš kitos pusės nieks beveik nesirupina apšviesti žmones, užsikretusius b r a z i l i j o m a n i j a, išrodyti jiems melagystę agentų ir jų raštų, visai prikabinančių, nesirupina paaiškinti, kokios iš t i k r o gerybės ir rojus šiandieninėje Brazilijoje (Ten pat).

Rašydamas apie bėgimą į Braziliją Kudirka pasitelkia svarbų anuomet carinės Rusijos vykdytos rusinimo politikos aspektą – po 1830–1831 ir 1863–1864 m. sukilimų pradėtą vykdyti Lietuvos kolonizaciją, atkeliant į Lietuvą kolonistus rusus stačiatikius. Kudirka tarytum įspėja, kad masinis bėgimas iš Lietuvos, likę tušti namai ir apleistos žemės gali pasitarnauti kolonistų planams:

Rusijoje valdžios jau patėmyjo šį dalyką ir ketina stabdyti išėivystę į Pietinę Ameriką, tik Rusijai rupi pirmiausiai „savieji“, o apie Lietuvos kraštą nesirupina ir turi teisybę: juom daugiau iš Lietuvos iškeliaus, juom mažiau liks aukų del sumaskolevimo ir daugiau vietos del šiaurinių civilizatorių. Delto-gi apie savo kraštą, kiek įstengdami, turime rūpintis patys (Ten pat).

Kaip rūpinimosi savuoju kraštu pavyzdį pateikia Panevėžio miesto iniciatyvą „įsteigti kitą met Panevėžyje mokslinyčią ukės su amatnįkystės skyrium“, nes, Kudirkos supratimu, tik amatų ir prekybos mokymasis gali išstumti iš Lietuvos „svetimengenczius“, tuos svetimus, „erkes ir dieles“, kurie išneša mūsų turtus. Savo pamąstymus Kudirka baigia kvietimu nemesti Lietuvos, tos geros „motynos, kuri nesigaili mums duonos ir badu nemarina“, kviečia neklausyti gundytojų ir likti dirbti Lietuvoje.

Palyginus su Kudirka, Vaižgantas emigracijai yra skyręs šiek tiek daugiau rašinių, neminint po 1911 m. kelionės į JAV išleistos didesnės apimties jo apybraižos *Ten gera, kur mūsų nėra arba neapleiskime Tėvynės!* Gal išsamiausia vaizdinį, kaip Vaižgantas suprato, matė ir vertino emigraciją ir jos keliamas problemas, galima susidaryti iš 1899 m. 4-ame *Tėvynės sargo* numeryje publikuoto straipsnio „Nauja lietuvių išėivystė“. Pradėjęs publikaciją teiginiu, kad seniau žmonės, nemokantys rašto ir jokio amato, važiuodavo į Ameriką, kur, tiesa, kai kam pavykdavo „rasti lengvą darbą su dideliu uždarbiu, bet daugumas nepasiekė ieškomųjų aukso kalnų“, vietoj jų rasdami „neapsakomus vargus“, Vaižgantas

konstatuoja, kad dabar emigracijos geografija yra pasikeitusi: taip ėmė mažėti „išėivystė Amerikon už marių, bet užtai prasidėjo kita, nauja, ne už marių, ale pas savo sasiėdus ir bendrus liėtuviškos giminės. Lietuviai būriais būriais traukia dabar Kuršan – tarnautų po dvarus“ (Vaižgantas 1995: 38–39).

Nors, Vaižganto žodžiais, „didelės laimės neranda lietuviai Kurše“, vis dėlto „jie gauna darbą su uždarbiu, o kas kenčia badą tėvynėje, tas džiaugias, radęs duonos kąsnį svetur“ (Ten pat, 40). Skirtingai nei Kudirka, Vaižgantas nebando atgrasyti liėtuvių nuo emigracijos, nekvestionuoja jų pasirinkimo emigruoti, tik detaliai ir argumentuotai bando paaiškinti, kodėl „nėra ko džiaugties iš to, kad atsirado liėtuvių išėivystė Kuršan“. Pasitelkęs leksemą „džiaugtis“ emigruoti pasiryžusio žmogaus situacijai perteikti, Vaižgantas parodo, kad jo pasaulio suvokimas ir jį išreiškianti kalba turi daugiau klodų nei Kudirkos. Vaižgantui svarbus emocinis, malonumą ir džiaugsmą teikiantis pradmuo. Straipsnyje jis nurodo dvi priežastis, dėl kurių nėra ko džiaugtis: „1) lietuviai Kurše negali pilnai užlaikyti ir neužlaikys savo katalikiško tikėjimo; 2) pražudys savo liėtuvišką kalbą“ (Ten pat, 40). Vaižganto argumentuose kalba ir tikėjimas, kaip sudarantys liėtuvio tapatybės pagrindą, eina išvien, todėl, kalbėdamas apie svetimoje žemėje teksiančius patirti pavojus, Vaižgantas pasitelkia šeimos ir kasdienio gyvenimo vaizdinius kaip esminius žmogaus būties ir jo tapatybės sklaidai. Taip Vaižgantas parodo, kad jo pasaulio ir žmogaus suvokimas neįmanomas be šeimos ir joje patiriamos meilės pagrindu užsimezgančių ir nuo pasaulio pavojų apsaugančių ryšių. Jis aiškiai sako, kad „daug sunkesnis gyvenimas Kurše liėtuvio darbininko, kurs atėjo neapsipačiąves. Neturėdamas mylimųjų žmonių, su kuriais pasišnekėtų liėtuviškai, veikia pameta savo prigimtinę kalbą, o būdamas su latviais prie vieno stalo, atsitolina nuo savo tikėjimo“ (Ten pat, 41).

Reikšminga ir kita straipsnyje plėtojama mintis, pagrindžianti daugiaklodį Vaižganto pasaulėvaizdį įvedamu širdies matu kaip itin svarbiu priimant gyvenimo sprendimus. Vaižgantas išsamiai pasakoja apie liėtuvį, kuris turi gero, ištikimo darbininko šlovę, peržengusią „rubežių“ ir žinomą Prūsijoje, todėl agentai noriai samdo liėtuvius dirbti Prūsų žemėse. Gerai, Vaižganto žodžiais, kad liėtuvis „čia kalbos nepražudo“, bet jį „ištvirkina svetimi papročiai, svetima tikyba“, todėl „doresnieji katalikai ilgai neištveria: spjovę ant uždarbės, eina atgal namo“ (Ten pat, 42). Minėtasis širdies matas straipsnyje skleidžiasi dvejopai: kaip paties Vaižganto širdies skausmas, sumišęs su mažiėbinėmis leksinėmis formomis fiksuota užuojauta mūsų varguoliams žmoneliams, kurie gali pražūti „tarp

liuterių – vokiečių ir latvių“. O antruoju atveju širdies matas susijęs su atgal į Lietuvą grįžusio išeivio pasakojimu – Vaižgantas jo poelgius ir pasirinkimus vertina pasitelkęs širdies, o ne racionalios logikos argumentus. Perpasakodamas to žmogaus istoriją, Vaižgantas tarytum nori pamokyti žmones tinkamos ir orios reakcijos į jų tikėjimo ir papročių niekinimą, dažnai pasitaikantį tarp evangelikų liuteronų. Antra vertus, tuo pasakojimu Vaižgantas parodo gerai suprantantis, kad dažnu atveju yra nemaža skirtis tarp teisingos reakcijos ir gebėjimo ją įvykdyti, kaip savo pasakojimu patvirtina tas atgal namo grįžtantis išeivis: „ir visgi nesuprantu, dėl ko neiššokau [iš vežimo], ir degiau kaip ugnyje lig pat Klaipėdos“ (Ten pat, 43). Pasakojimo išeities taškas – oriam buvimui privaloma širdies ir sąžinės santarvė. Širdimi nujaučiant, kad panieka kitokiam tikėjimui ir papročiams yra neteisinga, nes ji reiškia panieką ir pačiam asmeniui, tačiau, nerandant savyje jėgų palaužti širdies balsą, neįmanoma „užgniaužti saužinią, kaip kiti sielvartą užpila arielka“, tenka spjauti „ant pelningos tarnystos ir [mauti] namo“: „Ir gerai padariau. Badu ir čia nemirštame, o ko verta rami saužinė? Ramumo neatsversi feningiais“ (Ten pat, 43). Įvesdamas širdies matą, širdies ir sąžinės dermę, Vaižgantas patvirtina, kad jo pasaulio supratime svarbią vietą užima sudėtingas žmogaus prieštaravimas bei krikščioniškoji meilė jam, kurie ryškūs ir leksiniame straipsnio lygmenyje.

Dar vienas aspektas, kuris ir sujungia, ir atskiria Kudirkos ir Vaižganto santykį su emigracija, yra jų santykis su carinės Rusijos valdžios požiūriu į masinę lietuvių emigraciją. Ir nors Kudirka „Tevyniszkuose varpuose“ spausdintoje trumpoje agitacinio pobūdžio refleksijoje apie emigraciją į Braziliją sako, kad Rusijos valdininkams lietuvių išeivystė nerūpėjo, tačiau Vaižgantas 1899 m. 12-to *Tėvynės Sargo* numerio straipsnyje „Dėl ko einame į Ameriką?“ atkreipia dėmesį į taikos tarpininkus ir jiems skirtą užduotį, „idant patys, ne per kitus iširtų priežastis didelio keliavimo į Ameriką“ (Vaižgantas 1995: 109). Taikos tarpininkais 1861–1903 m. buvo skiriami cariniai valdininkai, kurie turėjo prižiūrėti valsčių valdymą ir veiklą, privalėjo rūpintis valstiečių gerove: prižiūrėti, kad badmečių ir nederliaus atvejams būtų sudaromos javų atsargos vadinamuosiuose magazinuose (kaimų svirnuose) ir pan. Taikos tarpininkais, anot istoriko Prano Čepėno, galėjo būti tik bajorai, juos skirdavo gubernatorius, o tvirtindavo Rusijos senatas (Čepėnas 1992: 112). Vaižgantas yra parašęs kelis straipsnius apie taikos tarpininkus, sakydamas, kad jie negali gerai suprasti ir nusakyti lietuvių valstiečių situacijos, nes nemoka kalbos, nesupranta tradicijų, be to, neturi jokių

interesų stengtis gerai suprasti ir teisingai apibūdinti esamą situaciją. O straipsnyje „Dėl ko einame į Ameriką?“, pasiremdamas faktu, kad tarpininkai emigracijos priežastis turi atskleisti skaitydami „grometas, rašomas iš Amerikos“, Vaižgantas kreipiasi į amerikiečius lietuvius, kad jie „vienam antram tarpininkui“ stačiai parašytų, „dėl ko jus vilioja Amerika“. Pamokymų, ką tuose laiškuose rašyti, pagrindu paėmęs vieno išmintingo žemaičio atsakymą tarpininkui, Vaižgantas jį perpasakodamas kreipia dėmesį į Amerikoje turimą laisvę, į galimybę po pamaldų bažnyčioje susirinkti klubuose, žemaitiškai skaityti knygas, laikraščius ir kalbėtis, taip ir „girtuokliavimą pametant“. Taip šiame vaizdelyje-pamokyme ekonominės emigracijos priežastys nustumiamos tarsi į antrą planą ir akcentuojami ne turtai, kuriais vilioja emigrantus Amerika, o spaudos laisvė ir aukštesnė kultūra, todėl Vaižgantas ir apibendrina šią išradingai sukonstruotą žinią-pamokymą sakiniu: „Duokite spaudą, laisvę, tai nesiveršime kitur“ (Ten pat, 110). Akcentuodamas žeminančią moralinę ir kultūrinę spaudos draudimo neteisybę, Vaižgantas esmingai atsiskiria nuo Kudirkos.

Tas pats laisvės ir galimybės skaityti gimtąja kalba akcentas ryškus ir trumpoje Vaižganto parengtoje korespondencijoje „Mūsiškiai svetur“, publikuotoje 1899 m. 10-ame *Tėvynės Sargo* numeryje rubrikoje „Įvairios žinios“. Paskutinę šios korespondencijos pastraipą išskiria kalbėjimas daugiskaitos pirmuoju asmeniu, rodantis susitapatinimą su sunkiai vargstančiais tautiečiais:

Nors ir svetur duonos dykai nieks neduoda, tai bent pritinkančią liuosybę turi žmonės. Rods, dirbti reikia visur, bet valia saviškoje kalboje pasiskaityti kningas, apsišviesti, o po gudų valdžiai, sunkiai dirbdami ir visokias sunkenybes nešdami, vos tikt galime išmisti, ir dagi dreskia mums iš rankų didžiausią skarbą, mūsų kalbą. Dieve duok, idant kuo greičiausiai sulauktumėm geresnių čėsų! (Vaižgantas 1995: 352).

Patį išsamiausią lietuvių emigracijos, jos priežasčių ir pasekmių vaizdą ir savąjį santykį su ja Vaižgantas yra išdėstęs apybraižoje *Ten gera, kur mūsų nėra arba neapleiskime Tėvynės!* Iš pradžių apybraižą sudarantis tekstas laiškų forma buvo publikuotas *Viltyje* pavadinimu „Iš kelionės į Ameriką“, o 1912 m., pridėjus įspūdžius iš kelionės po šalį, buvo išleistas atskira knyga. Į Ameriką 1911 m. kartu su kunigu Konstantinu Olšausku Vaižgantas vyko rinkti aukų katalikų *Saulės* gimnazijos rūmams Kaune statyti, ten išbuvo tris mėnesius ir surinko 19 000 dolerių, tačiau Vaižgantas visai negalvojo, kad surinkti pinigai –

pretekstas apie Ameriką kalbėti tik gerai. Kaip teigia istorikas Vincas Trumpa, už tokią nemažą sumą „Amerika nenupirko Vaižganto. Sugrįžęs į Lietuvą jis pavarė tokią agitaciją prieš Ameriką, kokios geresnės nesugebėjo duoti nei Uptonas Sinclairis savo *Džiunglėse*“ (Trumpa 1971: 83).

Vaižganto apybraiža fragmentiškai minėta įvairių tyrimų kontekstuose, o išsamiausia analizę kol kas yra pateikusi istorikė Daiva Dapkutė 2020 m. straipsnyje „*Neapleiskime Tėvynės: Juozo Tumo-Vaižganto antiemigracinė veikla*“. Straipsnyje apžvelgiama plati istoriografija, Lietuvos ir išeivijos periodika, susijusi su Vaižganto ir Olšausko viešnage Amerikoje, jų pasakytomis agitacinėmis kalbomis. Dapkutė straipsnyje mini kone visus svarbiausius Vaižganto apybraižoje keliamus probleminius emigracijos aspektus: didelius jos mastus, poveikį Lietuvai, nutautėjimo pavojus, vardinamos įvairios priemonės, Vaižganto nuomone, galinčios „pristabdyti emigracijos srautą“: ekonomikos stiprinimas (pramonės, amatų steigimas bei kapitalų parvežimas į Lietuvą) bei lietuvių visuomenės lavinimas ir švietimas (Dapkutė 2020: 124). Ir nors mokslininkė analizuodama apybraižą mini Vaižganto nuostatą, kad būtina šviestis, pramokti amato, nes „pramoningiausios šalys ne patį žmogų auksu užmoka, bet jo sugebėjimą“ (Vaižgantas 1997: 112), vis dėlto straipsnyje lieka neaptarta itin svarbi Vaižganto pozicija apie „pradėjimo drąsą“, kuri nėra lygi nei išsimokslinimui, nei vertinamam patvariam lietuvių charakteriui:

Pradėjimo drąsą žmoguje išauklėti ne tas pats, kaip ir į mokslus jis išleisti. Mūsų inteligentai ir pačių viršūnių mokslo pasiekę, pasilieka tokie pat tašlos, tokia pat žalia medžiaga kitų rankose. Kiek tai šimtų Lietuva davė mokytų, gal tūkstančių, o kiekgi tepasimušė aikštėn sava valia? Turime generolų „išsitarnavusių“, tik neturime „generolų“ užsipelnusių. Mūsų technologai tarnauja smulkiais valdininkėliais už vieną du tūkstančius visokiuose biuruose, o čia, tėvynėje, kalnai gipso, kalkių, molio, medžio, sieros... [...] Visiems čia yra darbo, tik ne mūsų technikams tašlai... (Vaižgantas 1997: 186).

Tik ši pradėjimo drąsa, o „ne visos mūsų galvotojų priemonės“ bus pajėgi sustabdyti išeivystę, nes visos priemonės „bus bevaisės, kol visuomenės neišauklėsime drąsios, savystovės, savim tepasikliaujančios, iš kitų rankų nežiūrinčios“ (Ten pat, 184). Ir nors ši Vaižganto akcentuojama pradėjimo drąsa turi sąlyčio taškų su Kudirkos propaguota būtinybe lietuviams užsiimti prekyba ir amatais,

tačiau Kudirkos žvilgsnis buvo siauresnis: dažnu atveju, jo supratimu, lietuviai tiesiog nemoka ir tingi dirbti (žr. v. k. [Vincas Kudirka] 1890: 50).

Apibendrinimas

Vincas Kudirka ir Juozas Tumas-Vaižgantas gerai suvokė lietuvių emigracijos mastą, priežastis ir neigiamą poveikį Lietuvai. Abu publicistai į šį XIX a. pabai-goje masiniu tapusį reiškinį reagavo publicistiniais straipsniais, kuriuose bandė atkalbėti lietuvius nuo emigracijos, stengėsi suteikti kiek įmanoma daugiau ži-nių apie kelionės į Ameriką ypatumus, ypač kritiškai atsiliepė apie agentus, kurie dažnai apgaudinėjo emigrantus, kritikavo neišsimokslinusio lietuvio patiklumą. Vis dėlto abu publicistus jungiančiame nuogaštavime dėl masinės emigracijos buvo ir nemaža skirtumų, susijusių su jų pozicija pasaulio ir žmogaus atžvilgiu: Vaižgantą itin jaudino lietuvių nutautėjimo, kalbos praradimo pavojus, o Ku-dirka emigracijai skirtose publikacijose šios problemos nekėlė. Vaižgantui, kaip kunigui, rūpėjo ir tikėjimo dalykai, apie kuriuos Kudirka taip pat neužsimena. Be šių skirtingų teminių emigracijos aspektų, skirtingas yra Kudirkos ir Vaiž-ganto emocinis bei vertybinis santykis su nagrinėjama emigracijos problema. Kudirka neranda jokių argumentų, kodėl gali būti pateisinama lietuvių išėvystė, todėl gana griežtai kritikuoja išvykstančius žmones, lyg žvelgtų į jų gyvenimą labiau iš išorės ir kaip į tam tikrą abstrakciją. Vaižgantas nėra toks kategoriškas, jį skaudina ne tai, kad žmonės išvyksta svetur užsidirbti, – jis pateisina geresnio ir gražesnio gyvenimo troškimą; jį skaudina lietuvių nutautėjimas ir tikėjimo praradimas, kalbėdamas apie šiuos praradimus Vaižgantas pasitelkia šeimos ir širdies matus, todėl atrodo, kad jis į žmogaus gyvenimą žvelgia iš arčiau ir la-biau iš vidaus, supranta jo išgyvenamus ir patiriamus prieštaravimus. Kudirka išlieka tvirtas ir kietas reikalaujamas iš lietuvių, kad jie paklustų taisyklėms ir priedermei. Vaižganto straipsniuose esama užuojautos vargstančiam žmogui, kurią galima atpažinti mažybinėse leksinėse formose, susitapatinimą su vargs-tančiais žmonėmis išreiškiančiomis veiksmožodžio daugiskaitos I asmens formo-mis. Vaižgantas stengiasi perspėti išvykstančiuosius apie pavojus, parodyti, kaip pavojai skleidžiasi gyvenimo kasdienybėje.

LITERATŪRA

- Čepėnas Pranas 1992. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius: Lituanus.
- Eidintas Adolfas 1993. *Lietuvių Kolumbai*, Vilnius: Mintis.
- Dapkutė Daiva 2020. „Neapleiskime Tėvynės: Juozo Tumo-Vaižganto antiemigracinė veikla“, *Lituanistica*, 66 (2), 111–126.
- Dėdė Antanas [Kazimieras Pakalniškis] 1899. „Musų iszeivystė ir ekonomiziskas ukininkų buvis“, *Tėvynės sargas*, 7–8, 2–6.
- Dumbrė Dzidorius [Juozapas Bikinas] 1901. „Priežastys Lietuvių išėivystės“, *Žinyčia*, 3, 45–50.
- Hansen Marcus Lee (1940) 2001. *The Atlantic Migration, 1607–1860: A History of the Continuing Settlement of the United States*, Cambridge: Harvard University Press.
- Jr. Jonas [Jonas Žilius] 1902. *Lietuviai Amerikoj*, Plymouth, Pa.: spaustuvėje „S.L.A.“.
- Martinaitienė Gražina Marija 1997. „XX a. I pusės bei vidurio dailė Vilkaviškio vyskupijos Marijampolės ir Vilkaviškio dekanatuose“, *Menotyra*, 3, 40–49.
- Medišauskienė Zita 2011. „XIX amžius pasaulyje, Europoje ir Lietuvoje“ in: Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija*, t. 8, d. 1: *Devynioliktas amžius: Visuomenė ir valdžia*, Vilnius: Baltos lankos.
- Moya Jose C. 1998. *Cousins and Strangers: Spanish Immigrants in Buenos Aires, 1850–1930*. University of California Press.
- Q. D. ir K. [Vincas Kudirka] 1890. „Tevyniszki varpai“, *Varpas*, 9, 136–137.
- Riaubienė Arida 2017. „Požiūris į emigraciją XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Rytų Prūsijoje leistuose periodiniuose leidiniuose“, *Oikos*, 1–2 (23–24), 65–82.
- Truska Liudas 1961. „Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 m.“, *Lietuvos Mokslų akademijos darbai*, serija A, 1 (10), 71–85.
- Trumpa Vincas 1971. „J. Tumas-Vaižgantas – gyvenimo kritikas“, *Metmenys*, 21, 78–96.
- v. k. [Vincas Kudirka] 1890. „Liaukimės bėgę į Ameriką“, *Ukinikas*, 4–6, 49–50, 65–67, 81–83.
- Vaitiekūnas Stasys 2009. *Lietuvos gyventojai: per du tūkstantmečius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Vaižgantas 1995. *Raštai, t. 6: Publicistika, 1899–1905*, Vilnius: Pradai.
- Vaižgantas 1997. *Raštai, t. 8: Kelionių vaizdai*, Vilnius: Pradai.

Gauta 2022 12 07
Priimta 2022 12 24